

İslam Öncesi Dönemden Emevi Döneminin Sonuna Kadar Tercüme Faaliyetleri

Fatma Betül ASLAN*

Öz Tercüme faaliyetleri geçmişten bugüne milletlerin etkileşimi sonucu olarak bilginin paylaşılmasını sağlamış, paylaşılan bu bilgiler nesilden nesile aktarılıp günümüze ulaşarak büyük bir birikim oluşturmuştur. İslam dünyasına tercüme faaliyetleri vasıtasıyla giren felsefe, mantık, tıp, astroloji gibi eserler Arap kültürünü zenginleştirmiş ve büyük bir kültür mirasını ortaya çıkarmıştır. Tercüme, İslam'ın doğuşunda ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Sonrasında Emeviler döneminde Emevi halifelerinin ilme olan sevgisinden dolayı tercüme hareketinin tohumları ekilmiş, şahsi çabalarla başlayan tercüme kıvılcımı Abbasiler döneminde zirveye ulaşmış, tüm dünyayı etkileyen medeniyetin oluşmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Emevi, tercüme, İslam, felsefe, kültürel etkileşimler

Translation Activities. From Pre-Islamic Era to the End of Umayyad Period

Abstract Sharing knowledge is provided by the translations activities which are the results of interactions of nations from past to present, this shared knowledge has created a large accumulation of culture by transferring from one generation to another. Works of philosophy logic, medicine, and astrology, which have been introduced to Islamic world by translation activities has enriched Arabic culture and revealed a great cultural heritage. Translation activities has emerged because of needs in the beginning of the Islamic era. Then, in the Umayyad period seeds of translation movement has planted thanks to interest of Umayyad Caliphs in science. These movements started as personal efforts but then sparked in to summit in Abbasid period creating the civilization which influenced the world.

Keywords: Umayyad Period, translation, Islam, philosophy, cultural interaction

* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Eğitimi Doktora Öğrencisi

Giriş

Tarihte tercüme faaliyetleri İhtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır ve felsefe-bilim geleneklerinin oluşumunda en etkili unsurlardan biri olmuştur. Tercüme sayesinde bir milletin ortaya koyduğu bilgi, başka milletlerin üzerine eklemesiyle günümüze kadar ulaşmış, günümüz bilgi birikimi ve teknoloji tercümeyle ortaya çıkmıştır. Bu çalışma söz konusu geleneğin oluşum sürecini ele almaktadır.

Tarihte, bilinen en eski ilimler Yunan kültürüne dayanmaktadır. Yunanlılar birçok ilmi alanda faaliyet göstermişler, kıymetli bir hazine olarak kabul ettikleri Eski Yunan'ın kültür mirasını öğretebilmek için akademiler kurmuşlardır. Tercüme yoluyla diğer milletlere aktarılacak olan birçok bilim bu akademilerde öğretilmiştir. En eski akademi, Aristoteles ve Platon akademileri olarak bilinmektedir. Bu akademiler daha sonra kurulacak olan akademilere etki etmiştir (Topdemir, 2000: 23).

Helenistik akımın Bizans ve İran'daki merkezleri Arabistan'a yakın bölgelerde bulunmaktaydı. Bu mektepler Süryaniler'in (Asurilerin) elindeydi ve onlar Mezopotamya ve İran kültürünün etkisi altındaydılar. Daha çok Hıristiyanlık mesajının yayıldığı, aynı zamanda ilmi-felsefi tartışmaların yapıldığı bu akademilerde okutulan eserler, İslam'dan sonra Müslümanlar tarafından tercüme ettirilecektir. Bu akademiler Hıristiyanlığın ilk döneminde öne çıkan Urfa, Nusaybin, Cundişabur akademileridir. Bu dönemdeki akademiler genellikle Hıristiyanlık mesajını vermek için kurulmuş, buralarda dinî eğitimin yanı sıra dünyevî ilimler de verilmiştir (Doru, 2012: 1).

İslam Öncesi Dönemde Tercüme

Urfa Akademisi

Bu akademi Doğu Suriye ile Asur'un yararlandığı bir Hıristiyan Üniversitesi konumundaydı. Bu akademilerin kuruluş amacı ruhban adaylarını yetiştirmektir. Fakat sadece dinî ilimler değil beşerî ilimler de öğretiliyordu. Hıristiyanlık öğretisi ve Felsefe öğretimi beraber işlenmekteydi. Zaten bu okuldan mezun olan her öğrenci ruhban sınıfından olmuyordu. Nusaybin'den gelen Persler bu akademide önemli şahsiyetler haline gelmişlerdi. Öğrenciler okula başlamadan önce tüzüğü öğrenmek ve Akademi'de kaldıkları sürece bekâr kalmaya ant içmek zorundaydılar. Akademi, öğrencilerin barınma dâhil tüm ihtiyaçlarını karşılardı. 363 yılında Aziz Afrem ve Nusaybin'den Urfa'ya kaçan bilginlerle Urfa Akademisi Persliler Akademisi adını aldı (Tural, 2012: 231,246).

Nusaybin Akademisi

363 yılında Urfa'ya göçen Nusaybin'in zengin ve kültürlü halkı, burada dinî ilimlerin yanında tıp ilmi ile de ilgilenen bir okul kurdular ve tıp ilmini ileri bir düzeye getirdiler. 800-1000 kadar öğrencinin yatılı olarak okutulan bu akademi, çok gelişti ve Pers İmparatorluğunun içlerinden gelen Hıristiyan gençlerin yetiştiği bir ruhban okulu olarak 38 yıl boyunca sürdü. Akademiye din ilimlerinden başka Hipokrat ve Galen'in tıp kitaplarıyla Aristo mantığının bazı bölümleri de okutuluyordu. Öğrenciler bir giriş sınavına girmek zorundaydılar. Öğrenim süresi üç yıldır. Okul yatılıydı ve öğrencilere ancak okulun yurdunda kalma imkanı olmadığı zaman şehirde yaşama izni verilmekteydi. Öncelikle, Şam ve İskenderiye'den başka felsefe eğitimi veren Nusaybin medresesi, Emeviler döneminde varlığını aynen korudu ve burada pozitif bilimler eski yöntemlere dayanarak öğretilirdi.⁵⁵ Emevilerin son dönemi ile Abbasilerin ilk devirlerine kadarki süreçte, düşünce hayatındaki hürriyet henüz kayıt altına alınmadığından dini ve felsefi fikirlerin beşiği olan Mezopotamya'da metafizik meseleleri serbestçe tartışılabilirdi.⁵⁶ Abbasi devleti döneminde de şehzadelerden Vasiki ve diğer bazı şehzadelerin, Nusaybin'de hatiplik yapmış olması Abbasiler'in bir ilim şehri olarak bu kente atfettikleri önemi göstermesi açısından anlamlıdır (Aykut, 2007: 98)

Bu akademiye dinî kitapların tefsiri yanında Felsefe ve Mantık öğretimi de yapılmıyordu. Daha sonraları akademiden ayrı olarak bir hastane kurulmuş ve burada tıp dersleri de verilmiştir. Nusaybin'de kurulan akademinin bugünkü tıp ilminin ileri seviyelerde bulunmasına katkısı büyük olmuştur (Tural, 2012:24).

Antakya Akademisi

Miladi 300 yılında (Doru, 2008: 12) Süryanilerin Mezopotamya'da kurduğu yüksek okullardan birisi de Antakya Akademisi Hıristiyan kültürünün ilk büyük merkezidir. Antakya Akademisi benimsediği açık-seçik metin hermeneutik geleneğini benimsemiştir. Dinî bir amaçla kurulan bu okulda daha çok astronomi, tıp, kimya gibi müspet ilimler gösteriliyordu. Bu akademinin eğitimi Yunan felsefesine dayanıyordu (Marulcu, 2002: 12)

Öğrenciler İlkokul, Gramer Okulu ve son olarak da Hitabet okuluna giderlerdi. Bu okullarda, okuma, matematik, hitabet, edebiyat gibi alanlarda eğitim verilirdi (Bayrakdar, 2010: 9).

Cundişabur Akademisi

Bu akademiye Yunanlı, Suriyeli, Hintli ve İranlı bilim adamları toplanmıştı (Marulcu, 2002:13). Cundişabur akademisinde felsefi temele dayanan bir eği-

tim görülmektedir (Tural, 2012: 247) Bu akademide eğitim görenler Aristo'nun fikirlerini benimsemişlerdi. Bunlar Yunan felsefesini iyi biliyor ve öğretimini yapıyorlardı (Marulcu, 2002:13). Cundişabur Akademisi Psikopos Okulu ve Hastanesi dünya çapında felsefi-tıbbi bir yüksek okuldan oluşuyordu. Yunan tıbbi ile Hint, Suriye ve İran tıbbını birleştirerek parlak bir okul halini almıştı.

Bu merkezler daha çok Yunanca ve Süryanice kültürü ve dili üzerine eğitim veriyorlardı (Tural, 2012: 247). Aristo ve Eflatun'un bazı eserleriyle *Kelile ve Dinme* bu devirde Farsçaya çevrilmiştir (Marulcu, 2002:13). İslam döneminden sonra bu bölgelerin fethedilmesiyle, bu okullarda okutulan birçok eser Arapçaya nakledilmiştir.

İslam Öncesi Çeviri Faaliyeti

Arap yarımadasında, İslam'dan önce okuma yazma bilen kişi sayısı az olduğundan şifahî kültür daha çok gelişmiştir. Dolayısıyla bu durum tercüme de yansımıştır. Bu dönemde çok az sayılabilecek tercüme örnekleri görülmektedir. Bu tercüme örnekleri de sözlü olmaktan ileri gidememiştir. O dönemde Yahudiler geçmiş milletlerin tarihiyle ilgilenir ve Araplar da bu tarihi öğrenmek istediklerinde Yahudilerden bilgi alırlardı. Önceki milletlerle, peygamberlerle ilgili İsraili rivayetleri bulunan *Danyal* adlı kitapları vardı. Bu kitaplarda menkıbe, kıssalar ve bazı gaybî haberlerle ilgili bilgiler yer alıyordu. Danyal kitapları İbranice olduğu için bu bilgiler Arapçaya aktarılıyordu (Arslantaş, 2005: 148).

Bunun yanı sıra Cahiliye döneminin meşhur tabipleri Cundişabur'da tahsilini yapan Haris b. Kelede (ö. 634) ve Mısır'a giden Ebu Remse'dir. Bu durum bize Helen kültürüyle temasların olduğunu göstermektedir (Furat, 1996: 202).

Bununla beraber az miktarda yazılı çeviri örnekleri de bulunmaktaydı. Halep yakınlarında M.S. 513'e kadar giden ve Yunanca, Süryanice ve Arapça yazılmış bir yazma bulunmuştur. Bu yazmada, başka bilgilerin yanı sıra, bulunduğu kilisenin inşasında yer alan kişilerin isimleri de yer almaktadır.

İslam Dönemi Çeviri Faaliyetleri

Yeni bir devlet kurulma aşamasında devlet inşasındaki yapıtaşlarını oluşturmak için de tercümeye ihtiyaç vardı. Müslümanlar kurdukları devletin ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar. Gelir ve gider sisteminin oturtulması, devlet işlerinin yürütülmesi için bürokrasinin etkin bir şekilde işletilmesi, sağ-

lık hizmetlerinin sunulması için daha önce bilmedikleri bilgilere ihtiyaçları vardı ve bu bilgilere ancak tercümeyle ulaşabileceklerdi. Bu ve benzeri ihtiyaçları karşılamak için tıp, matematik, geometri, mühendislik, astronomi gibi bilim dallarını öğrenmeleri zorunluluk haline gelmişti.

İslâm'ın ilk döneminde ilmî faaliyetler, bireysel ilişkiler yoluyla ve alanlarında yetkin hocaların ders halkalarından alınan şifahî bilgilerle sağlanmaktaydı (Aydın, 2007: 8). Çünkü o dönemde okuma yazma bilen sayısı oldukça azdı. İslamla birlikte okuma yazma öğretmek için önemli bir kültür merkezi olan Hire'den öğretmenler getirilmiştir (Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi, 1989: 578). Bu, İslam'ın öğrenmeye verdiği değeri ortaya koymaktadır. Bu dönemde gerçekleşen tercüme faaliyetleri çeşitlilik göstermekteydi.

İslamiyetten sonra Yahudiler, eğitim ve ibadet yerleri olan Beytu'l Midras'ta Tevrat eğitimi alıyorlardı. Burada Yahudi şeriatı ve dini öğretiliyordu (Safa, 2012:210). Hz. Peygamber ise münafıklarla işbirliği içerisinde oldukları, Hz. Peygambere suikast teşebbüslerinde buldukları ve yapılan anlaşmalara riayet etmediklerinden dolayı Yahudilere güvenmiyordu (Seyidoğlu, 1988: 21). Zeyd b. Sabit'e İbranicayı öğrenmesini emretmişti. O da kısa bir sürede Tevrat'taki tahrifleri anlayacak derecede İbranicayı öğrenmişti (Arslantaş, 2005: 150). Buradaki çeviri faaliyeti, Yahudilerin hilelerinden korunmak, onlara karşı tedbir almak amacına yöneliktir.

Başlangıçta sözlü olarak başlayan bu süreç, Medine'de Müslümanların yeni bir devlet kurmasıyla birlikte yazılı olarak devam etmiştir. Medine'de kurulan yeni İslam devleti çeviriyi bürokratik anlamda zorunlu kılmıştır. Nitekim İslam'a davet için Hz. Peygamber, elçiler vasıtasıyla Mısır naibi gibi kimi yöneticilere mektup yollamak suretiyle, yeri geldiğinde onlarla anlaşma yapmak suretiyle farklı millet ve dilden insanlarla diyalog kurmuştur. Öte yandan Hz. Peygamber'in Necran Hıristiyanları ile yaptığı anlaşma, İslam-Hıristiyan ilişkilerinin bazı çerçevelerini çizmektedir. Bu diyalog diplomatik yollarla gerçekleşmekteydi (Ünal, S., Öztürk, H., 2007: 14). Hz. Peygamber ile Arap olmayan yöneticiler arasındaki ilişkiler, ancak çeviri ile gerçekleşebilirdi.

Çeviri ihtiyacı, sadece devleti korumak, İslam'a davet veya devletin inşası için gerekli bilgilerden ibaret değildi. Bir devletin halkına sunması gereken sağlık alanında da büyük bir ihtiyaçtı. O dönemin önemli tabiplerinden biri ve aynı zamanda şair olan Haris b. Kelede önemli bilim merkezlerinden biri olan Cundişabur'da eğitim görmüş, ilaçlar üzerinde önemli bilgisi olan biriydi. Halis b. Kelede'nin oğlu Nadir, Rasulullah'ın emriyle ilaçlar üzerine eğitim almıştır (Johanstone, R.B., Serjeant, G.R Smith, 1983: 450).

Dört Halife döneminde başlayan fetihlerle birlikte İslam devleti genişlemiş, Irak'ın, Mısır'ın, İran'ın, Suriye'nin fethedilmesiyle Sasani kültüründen etkilenmiştir. Sasani İmparatorluğu, Doğu ve Batı medeniyetlerinin birleşme noktasında bulunması yönünden önemli bir kültür olmasıyla birlikte, dönemin en gelişmiş devletleri olan Yunan, Hint, Fars ve Mısır'ın kültürel geleneklerini bir araya getirmesi bakımından da önemlidir. Müslümanlar başlangıçta, çözülmesi gereken meselelerinin olmadığına ve diğer kültürlerden alınmaya değer önemli bir bilginin bulunmadığına inandıkları için etkileşimden kaçınmışlardır. Fakat devletin genişlemesiyle beraber başka milletlerle zorunlu olarak etkileşimde bulunmak durumunda kalmışlardır. Öğrenmeye istekli olan Araplar İlk kez karşılaştıkları medeniyetlerin zenginlikleriyle karşı karşıya gelmiş ve İslam'ın ilme teşvikinden dolayı, yönetimleri altındaki milletlerin ilmini öğrenme çabası içine girmişlerdi. İlmin yeni kaynaklarına ulaşma aracı olarak da elbette çeviriye yönelmişlerdi.

Hz. Ömer döneminde Bizans'ın, İran'ın ve Mısır'ın fethedilmesinden sonra buradaki eğitim merkezlerinde okutulan eserler Müslümanların eline geçmiştir. Hz. Ömer, İskenderiye'den ve Ariş'ten getirttiği kitapları okutuyordu. Hz. Ali de Yunanlı bir tabipten birtakım görüşler almıştı (Aycan, 2000: 214).

8. ila 11. yüzyıl dönemi, 704 yılında Semerkant'ın ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra kâğıdın İslam dünyasına girmesiyle, sözlü çeviri yerini yazılı çeviriye bırakmıştır. Dolayısıyla çeviri, bu sürecin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Baker, 1998: 2).

İslâm öncesi kültürlere ait eserlerin Arapçaya tercümesiyle ister istemez İslâm dünyasına bir takım düşünceler girmiştir. Bunlar, Hermes Geleneği, Antik Yunan ve Helenistik düşüncesi, Hint düşüncesi ve Sasani düşüncesidir. Bu düşünceler arasında İslam düşüncesine ters düşenler de mevcuttu. Çeviriler yapılırken bu düşünceler, halkın kafasını karıştırmaması için devlet yöneticileri tarafından denetleniyordu. Hz. Ömer zamanında Müslümanlar İran'ı fethedince, İran'da buldukları Pehlevice eski İran krallarının tarihine ait "Huday Nâme" adlı eseri Hz. Ömer'e gönderirler. Hz. Ömer, eserin Arapçaya tercüme edilmesini emreder. Ancak, Hz. Ömer, tercümenin ilk bölümünü okuyunca; hoşuna gitmez ve eserin tercümesini durdurur (Bayrakdar, 2010: 8). Bu eserin tamamı Emeviler zamanında tercüme edilecektir. Fetihlerle sınırlarını genişleten Müslümanlar fethettikleri yerlerin milletleriyle ve onların fikir dünyalarıyla karşılaştılar. Bu fikir bağlantısında medreselerin önemli rolü vardır. Medreselerden bazıları fetihden önce vardı ve varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Bazı medreseler de fetihlerden sonra doğdu. Bu medreseler daha önce de bahsettiğimiz gibi Urfa ve Nusaybin medreseleri, Cündişabur, İskenderiye, Antakya, Harran ve Bağdat medreseleridir. Buralarda yaşıatılan kültürlere ait eserler tercüme edilmeye başlandı. Bu vesileyle

Müslümanlar Hint, Yunan, Süryani, Kıpti kültürlerini tanıma şansı bulmuşlar, bu kültürler aracılığıyla da başka kültürleri tanıyıp, onları Arapçaya aktarmışlardır. Bu kültür aktarımında Süryaniler önemli rol oynamıştır. İskenderiye ve Antakya'dan aldıkları Yunan kültürünü doğu bölgelerinde yayıp Urfa, Nusaybin, Harran gibi medreselere getirenler de Süryanilerdir. Süryanîlerin tercüme faaliyetleri, Arap-Fars etkileşimine katkı sağlamış. VIII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Yunanca eserleri gerek eski Süryanice metinlerden gerekse kendi düzelttikleri ve gerekse de yeniden düzenledikleri nüshalarından Arapçaya aktaranlar Süryanîler olmuştur (Ulutürk, 2010: 257).

Emeviler Dönemi Tercüme Faaliyetleri

İslamiyet'in doğuşuyla birlikte çoğunlukla dinî ilimlere olan ilgi Emevilerle birlikte beşerî ilimlere de gösterilmiştir. Aynı zamanda kendi inançlarını bilimsel yönde kanıtlamak ve İslâm'ın üstünlüğünü göstermek için amaçları. Bundan dolayı bu kültürleri çok iyi tanımak zorundaydılar. Bu yöneliş, tercüme faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır.

Bu dönemde Platon ve Aristo'nun eserleri, Arapçaya çevrilmiştir. Bu çeviri hareketi sonucunda Arap-İslam düşüncesi kavram ve terminoloji açısından zenginleşmiştir. Bu dönemde başlayıp, Abbasiler döneminde zirveye ulaşan büyük tercüme hareketi, İslam felsefesinin gelişmesine ciddi bir katkı sağlamıştır (Yılmaz, 2011: 33).

Emeviler yönetimi ele aldıklarında ilmi faaliyetlerin sürdüğü merkezlerde Yunanca kullanılıyordu. Bu merkezlerde eğitim veren bilim adamları ya Yunan kökenli ya da Yunancayı iyi bilen kişilerdi (Suçin, 2012: 28). Zaten Emeviler egemen olduklarında hemen hemen her yerde kullanılan dil Yunancaydı. Bundan dolayı Emeviler, Halife Abdülmelik dönemine kadar Yunancayı yönetim dili olarak kullanmaya devam etmişlerdi. Ayrıca Emeviler'in maliye gibi işlerin başına Bizans'la etkileşimde bulunmuş kişileri getirmeleri onların etkisinde kalmalarına neden olmuştur.

Bütün bunlar Yunancadan Arapçaya çeviriyi kaçınılmaz kıldı. Emeviler Şam'da ilk dönemlerinde yönetimin devamlılığını sağlamak için Yunancayı ve Yunanca bilen memurları muhafaza etmek durumunda kaldılar. Suriye, Filistin ve Mısır arasındaki toplumsal ve ticari ilişkilerin varlığı, Yunanca ve Arapça senetlerin var oluşu, Arapça konuşmayan milletlere egemen olmalarıyla yöneticiler ve halk arasında dil probleminin ortaya çıkması, bütün bunlar günlük yaşamda tercümeyi kaçınılmaz hale getirdi. Bu dönemde yapılan çeviriler Arapların Arap olmayan halkları yönetmesinden dolayı yeni yöneticiler ile halk arasındaki iletişim sorunu çözülsün diye yapılan pratik ihtiyaç-

lardan kaynaklanan çevirilerdi. Yani sistematik, planlı tercümeden uzaktı. Bazı kaynaklara göre Halid b. Yezid (704) ve Cafer Sadık (765) İskenderiye okulu ile oradaki rahipleri getirtmek suretiyle bağlantı kurmuşlardır. Yezid bu temsilcileri kendi topraklarına getirtmiş ve antik Yunan'a ait ilmî eserlerin bazılarını tercüme ettirmiştir. Yezid'in tercüme ettirdiği eserler kimya, tıp ve astronomiyle ilgili eserlerdir (Marulcu, 2002: 15) Ancak bu çabalar Emeviler döneminde düşük seviyede kalmıştır (Batak, 2012: 7).

Emevilerin tercümeğe yönelmesinin bir başka nedeni ise Me'mun'un rüyası olarak gösterilmektedir. 'el-Me'mûn anlatıyor: Rüyamda beyaz tenli, al benizli, geniş alınlı, kaşları bitişik, kel kafalı, gözleri masmavi, halim selim bir adamın yatağıma oturmuş bir halde beklediğini görünce korkudan tir tir titredim. "Kimsin?" dedim. Adam "Ben Aristoteles!" diye cevap verdi. Bunu duyunca rahatladım. "Bilge adam!" dedim, "Size bir sorum var". Adam "Sor bakalım" dedi. "İyi olan şey nedir?" diye sordum. "Akla göre iyi olan şeydir" dedi. "Sonra?" dedim. "Hukuka göre iyi olandır" diye cevap verdi. "Daha başka bir şey var mı?" diye yeniden sorunca "Halkın gözünde iyi olandır" diye cevap verdi. Sorumu bir kez daha tekrarlayınca "Hepsi bu kadar" dedi. İşte kitapların ortaya çıkmasını sağlayan kesin sebeplerden biri de bu rüyaydı' (Suçin, 2012:39). Me'mun, bu rüya ile ilme ve tercümeğe yönelmemiş, ilme olan tutkusundan dolayı bu rüyayı görmüştür görüşü daha baskındır (el-Huri, 1988 : 28). Me'mun'un ilme olan düşkünlüğü düşünüldüğünde bu fikrin doğru olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Bahsettiğimiz çeviriler Araplar için tercüme faaliyetlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Fakat daha önce de bahsettiğimiz gibi bu başlangıç sistemli, bilimsel, devlet tarafından desteklenen seviyeye ulaşmamış, ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan, diğer bir deyişle zorunluluktan doğan çevirilerdi (Suçin, 2012: 32). Çünkü Emeviler yeni bir devlet yapılanması içinde olup fetihlerle meşguldüler. Bilimsel açıdan tercüme faaliyetleri Abbasiler döneminde yapılmıştır. Tercüme faaliyetlerinin zeminini oluşturan Emevî döneminde, tercüme faaliyetleri, daha çok şahsi çabalar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Fakat tercümenin temelini oluşturan Yunan filozoflarından yapılan çeviriler, İslam felsefesinin gelişmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır.

Halid b. Yezid (684) halife olamayınca kendisini ilme adanmış ve çok sevdiği Kimya ilmine yönelmişti. Kimyaya yönelmesinin sebebi maddenin altına dönüştürülebileceğine inanmasıydı. Halid, Mısır'da ikamet eden bir grup Yunan filozofun getirtilmesini emretti. Bu filozoflar Arapçayı iyi biliyorlardı. Onlara Kimya ile ilgili eserleri Yunanca ve Kıpticeden Arapçaya çevirmelerini emretti. Bu eserler, İslam döneminde bir dilden diğer dile çevrilen ilk eserler olarak kayda geçmiştir (İbn-i Nedim, 338). Bu dönemde Kimyanın yanı sıra tıp ilmi ile de ilgilenilmiştir. Halid, İskenderiye medresesindeki bir bilim

adamına bir tıp kitabını çevirtmişti (el-Huri, 1988: 32). Bu bilim adamı Masercevyh adlı Suriyeli Yahudi bir tabibdi. İskenderiye tabibi Ahron'un *el-Kunnaş* adlı kitabını Süryaniceye çevirmiş, sonrasında ise 30 makale içeren bu eseri Masercevyh iki makale ekleyerek "*Uyun al-enba' fi tabakat el-etibba'*" adıyla Arapçaya çevirmiştir. Masercevyh'in yine tıp alanında *Kitabun fi'l-Ğıda*, *Kitabun fi'l-Ayn*, *Kitabu kuve'l-Akakir ve Menafiuha ve Madarruha* adlı bir takım eserleri mevcuttur (Arslantaş, 2005: 161). Masercevyh tıbbın yanında tarih ilmiyle de ilgilenmiştir. Oğlu İsa'nın tıp alanında *Kitabu'l-Elvan* ve *Kitabu'r-Revaib ve't-Tuum* adlı eserleri bulunmaktadır (Arslantaş, 2005: 161). Buradan da anlaşılacağı gibi Araplar sadece çeviri yapmakla kalmamış, söz konusu çevirilere kendilerinden de bir şeyler katarak bilime katkıda bulunmuşlardır. Halid b. Yezid sadece tercüme yaptırmamış, yaptırdığı tercüme sonrası edindiği bilgiler neticesinde bir takım şeyler ortaya koymuştur. İbn-i Kıfti'nin aktardığına göre; Kahire'deki kitap hazinesinde bakır bir top bulunduğunu, üzerinde Halid b. Yezid'e ait olduğu yazılı olduğunu aktarmıştır (Abdurrauf, 2008: 79).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi yeni devlet kurulurken devlet teşkilatının da düzenlenmesi gerekiyordu. Emevîlerden önce yabancılar devlet teşkilatında tutulmazken bu dönemde tutulmuştur (Yılmaz, 2011: 299). Bunun bir örneği Şam'ın fethi sırasında büyük yardımları bulunan Mansur b. Sercun'un aile fertlerinin büyük bir çoğunluğu ekonomi işlerinden sorumlu oldular. Divan kayıtları Sercun tarafından tutuluyordu (Duygu, 2011). Kayıtlar kendi dillerinde tutuluyordu. Devletin sicil kayıtlarını içeren divanlar, Ebu Sabit b. Said tarafından Arapçaya çevriliyordu. Irak'taki malî divanlar, Salih b. Abdurrahman es-Sicistani tarafından Farsçadan Arapçaya çevrilmiştir. O dönemde divan kayıtları Irak'ta Farsça, Şam'da Yunanca, Mısır'da Kıptice kaydediliyordu. Bu durum Abdülmelik b. Mervan dönemine kadar devam etmiştir. O döneme kadar Farsça yazılan bu divanlar Haccac b. Yusuf döneminde Arapçaya çevrilmiştir (İbn-i Nedim, 338). Sercun ailesinin dışında bazı Hıristiyan aileleri de yönetimde önemli görevler almışlardır. Bunların arasında Abbasî döneminde tercümeye önemli katkıları olan Yuhanna yer alıyordu.

Emevî devletinin kurucusu Muaviye b. Ebi Süfyan tercümeye önemli katkılarda bulunmuştur. Bazı kaynaklara göre ilk tercüme Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından yapılmıştır. Burada Muaviye'nin halifeler içinde tercüme yapan ilk kişi olması kastedilmiş olabilir. Tıp alanında bir eser yazılmasını isteyen Muaviye b. Ebi Süfyan (661-680) İbn-i Asal'a (46 / 666) bir tıp kitabı yazdırmıştır. İbn-i Asal, *Müfred ve Mürekebe İlaçlar ve Kuvvetleri* adlı kitabında birçok Yunanca ve Süryanice eserden faydalanmıştır (Aycan, 2000: 217). Emevî döneminde Yunancanın yanı sıra Pehlevice (klasik dönem Farsçası) ve Fars-

çadan yapılan çevirilerin yoğun olduğu görülmüştür. Farsçadan yapılan çevirilerin yoğun olmasının nedeni yeni kurulan devlet teşkilatının oluşturulması ve oturtulmasının sağlanmasıydı. Nitekim Emevî devletinde Halife Abdulmelik b. Mervan'a kadar divan kayıtlarının Farsça tutulmasının sebebi buydu. Aynı zamanda Fars imparatorlarının yaşam öyküleri de Emevî Halifelerinin ilgi alanlarına girdiğinden bu alanda da çeviriler görülmüştür.

Masercevyh adlı Suriyeli tabibin Ahron'dan yaptığı *el-Kunnaş* adlı kitabın çevirisi, Halife Ömer b. Abdulaziz tarafından halk faydalansın diye yaygınlaştırılmıştır (Furat, 1996: 202, 203). Bu kitabın Arapçaya çevrilen ilk tıp kitabı olduğu düşünülmektedir. Görüldüğü üzere bu dönemde yapılan çeviriler sosyal hayatla ilgili çeviriler de yapılmıştır.

Abdulmelik b. Mervan'dan (685-705) sonra başa gelen Velid b. Abdulmelik (705-715) tarafından Farsça ve Grekçe bazı şiir kitaplarının Arapçaya çevrilmesi de önemli bir gelişmedir (Ulutürk, Mehmet, 2010: 257). Bu çeviriler, Emevîlerin sadece beşerî ilimlerle ilgili değil, edebiyat alanında da çeviri yaptıklarının bir göstergesidir.

Tıpta Yunancanın yanında İranlılardan da çeviriler yapılmıştır (Suçin, 2012 : 31). Daha önce de bahsettiğimiz İran topraklarında yer alan Cundişabur medresesinde bulunan eserler Arapçaya çevrilmiştir (Aycan, İrfan, 2000: 216).

Siyaset alanında Abdulmelik b. Hişam'ın katibi Salim b. Ebu A'la *Kitab Sıyasat el-Furs* adlı Pers bilimini, yapılarını ve siyasetini anlatan kitabı tercüme etmiştir. Yine Abdulmelik b. Hişam'ın başka bir katibi Ebu Habit Süleyman b. Sa'd da tercümeğe katkıda bulunmuştur (Johanstone, R.B. Serjeant, G.R Smith, 1983: 476). Bir başka çeviri örneği ise Aristoteles'in İskender'e yazdığı mektupların Abdulmelik'in katibi Ebu'l-Ala Salim b. Abdulaziz tarafından yapılanmasıydı (el-Huri, 1988: 338).

Edebiyat alanında İranlı İbnu Mukaffa (doğumu hicri 142) Salih İbnu Abdurrahman'ın öğrencisiydi. Pehleviceden *Kelile ve Dimne*'yi çevirdi. İbni Mukaffa bu eseri motomot çevirmemiş, eserde Arap İslam ruhuna uygun düşüncelere de yer vermiştir (Abdurreuf, 2008 : 80). Aynı kitap daha sonra Eban el-Lahikî ile Bişr ibnu el-Mu'temir tarafından da çevrildi. Yine İbnu Mukaffa'nın, Aristoteles (M.Ö. 322) ve Porfirius'un Farsçaya çevrilmiş Mantık'a dair eserleriyle Mani, İbnu Deysan ve Markios gibi Gnostiklerin bazı kitaplarını da Arapçaya çevirdi. Hind diyarından getirdiği ilaçlar ve satranç kitaplarının yanı sıra *el-Buzî* adlı kitabı da Arapçaya çevirmiştir. Aynı zamanda İran eserlerinden olan Hz. Ömer'in çevirisini durdurduğu *Huday Name* adlı kitabı da Arapçaya çevirmiştir, *Huday Name* bir Pers krallığının anıtında yer alan bir eserdir. Bu eser Hişam b. Abdulmelik'in emriyle çevrilmiştir

(Johanstone, R.B. Serjeant, G.R Smith, 1983: 489). Fakat bu eserin az bir bölümü günümüze erişmiştir (Abdurreuf, 2008 : 79). İbn-i Mukaffa, tercüme vasıtasıyla edindiği engin bilgileriyle yazdığı *Edebü's-Sağîr*'de Yunanlıların siyasetini ve yönetimini, siyâsi-felsefi olarak incelemektedir. *Edebü'l-Kebîr*'de ise Yunan siyâsi düşüncesindeki şehir yönetimini ele almaktadır (Demirci, 2005: 124). Emevîlerin sonlarına doğru Hikmet edebiyatından örnekler de tercüme edilmiştir. Bu tercüme 9. ve 10. yüzyıl Arap şiirine etki etmiştir.

Haccac'ın İranlı katibi Zadenferruh b. Piri, Farsçadan İran coğrafyasına dair bir eser tercüme etmiştir. Tıp alanında Haccac'ın tabibi, Humma tedavi yöntemiyle ünlenmiş Teyazuk'un da tıp alanında Yunancadan çevirdiği eserler bulunmaktadır (Aycan, İrfan 2000: 217).

Sonuç

İslam'dan önce de var olan tercüme girişimleri İslam'la beraber değer kazanmış, Araplar kaybolmaya yüz tutmuş değerli bilgilerin gün yüzüne çıkmasına vesile olmuşlardır. Arapların ilme olan sevgileri tercüme yönelmelerini sağlamıştır. Özellikle Emeviler döneminde şahsi çabalarla başlayan tercüme faaliyetleri, Abbasiler dönemindeki tercüme hareketine zemin hazırlamıştır. Emevi döneminde hükümdarların ilme olan tutkusu, öğrenme aşkı tercümenin başlangıcı olup, bir hareket haline gelmesini sağlamıştır. Emeviler öğrenmek için diyar diyar dolaşp, ihtiyaçları olan bilgileri tek tek toplayp tercüme ettirmişlerdir. Bu dönemde çeviriye verilen önem çevirmenlere verilen değerden anlaşılmaktadır. Bu dönemde astroloji, tıp, kimya alanından Yunanca ve Peheviceden birçok eser tercüme edilmiştir. Bu eserler arasında *Kitabun fi'l-Ğıda*, *Kitabun fi'l-Ayn*, *Kitabu kuve'l-Akakir*, *Menafinba ve Madarruha* adlı eserler mevcuttur. Araplar kuru bir tercümenin ötesinde tercüme ettikleri eserlerin üzerine bina ederek yeni bilgiler elde etmiş ve ileriki nesile ışık tutmuşlardır. Diğer bir deyişle Arapların başlattığı tercüme faaliyeti kültürel etkileşimle medeniyetten medeniyete aktarılmış, geliştirilmiş ve günümüz bilgi ve teknolojilerine ulaşılmıştır.

Kaynakça

Abdurrauf, Muhammed Avni, *Taribu't-Terceme el-Arabîyye Beyne'ş-Şarki'l-Arabi ve'l Ğarbi'l-Evrabi*, Kahire 2008

Ahmad Yousef al-Hassan Gabarin, 'History of Science and Technology in Islam' <http://www.history-science-technology.com/articles/articles%207.htm>.

Arslantaş, Nuh, *Emevi Döneminde Yabudiler*, Ankara, 2005

Aycan, İrfan, 'Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi', Dini Araştırmalar 2 (2000), ss.213-222.

- Aydınlı, Osman, 'Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mutezili Düşünceye Etkisi', Gazi Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 11 (2007), ss.7-33.
- Aykt, Münir, *Güneydoğu Anadolu'nun Medeniyet Tarihi Açısından Önemi*, İstanbul, Köprü (2007) s.98.
- Baker, Mona "Arabic Tradition" in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Mona Baker (ed.), London ; New York : Routledge..
- Lisans Bitirme Projesi Çev: Tuncer, Figen London and New York: Routledge, 316-325. Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü, İstanbul, 2010.
- Batak, Kemal, *İslam Felsefesi*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2012.
- Bayraktar, Mehmet, *İslam Düşünce Tarihi*, Eskişehir, 2010.
- Beeston, A.F.L, Johanstone, T.M., Serjeant, R.B., Smith, G.R,' Arabic Literature of to the end of the Ummayyad Period', Cambridge, 1983.
- Demirci, Mustafa, 'Emevilerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffa Ve Risaletü's-Sahabesi', D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi s. XXI, İzmir 2005, ss. 117-148.
- Yıldız, Hakkı Dursun, 'Emeviler Dönemi' *Doğuşunda Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul c.II, 1992.
- Doru, Nesim, *Süryanilerde Mistik Düşünce*, Universal History Library, 25.01.2013
<http://www.gazali.net/arsiv/36f0b570-b.pdf>
- Doru, Nesim, *Nusaybin Akademisi Bağlamında Süryaniler'de Felsefe*, Günümüzde Nusaybin Sempozyumu, editör: Kenan Ziya Taş, 27-28 Mayıs 2004, Nusaybin/Mardin, s.185-196.
- Duygu, İsmail, 'Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Fikir Dünyasına Etkileri', 2011. 25.01.2013
<http://www.mufettisler.net/mesleki-calismalar/arast-rmalar/38-emeviler-ile-abbasiler-doeneminde-tercueme-faaliyetleri-ve-bu-faaliyetlerin-fikir-duenyasina-etkisi-ismail-duygu.html>
- Furat, A. Suphi, *Başlangıçtan X V I. Asra Kadar Arap Edebiyat Tarihi*, İstanbul, 1996.
- İbn Nedim, *el-Fibris*, neşr. İbrahim Ramazan, Beyrut, 1994.
- Marulcu, H.Tevfik, 'Mu'tezile Ekolünün Tanrı-Alem-İnsan Görüşlerinin Oluşumunda İlkçağ Felsefesinin Etkileri', Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002.
- Safa, Mustafa, 'Hicret Öncesi Medine'de Sosyal ve Din Hayat', *Toplumbilimleri* 6(12), (2012), ss.197-215.
- Seyidoğlu, İsmail, 'İslam İktisadının Düşmanı Yahudi', *Altınoluk*, 28, (1988)
- Suçin, Mehmet Hakkı, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2012.
- Şehade, el-Huri, *et'erceme Kadimen ve Hadisen*, Tunus, 1988.
- Ulukütük, Mehmet, 'İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri, Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı', İ.Ü.İlahiyat Fakültesi 1 (2) (Güz 2010) ss.249-288.
- Ünalın, Sıddık & Öztürk, Hakan, 'Hz Muhammed'in Hristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu', *İlahiyat Fakültesi*, 12:2 (2007), ss.11-31.
- Topdemir, H. Gazi, 'Aristoteles'in Bilim Anlayışı', *Felsefe Dünyası*, Ankara (2000), ss. 23-36
- Tural, Murat, 'Mezopotamya ve Suriye'nin Fethi'nin Abbasilerdeki Tercüme Devrine Katkısı', *Studies International Journal of Social Science*, 5: 3 (2012), p. 243-261.
- Yılmaz, Metin, 'Bir Devlet Kurumu olarak Divanü'r-Resail'in Ortaya Çıkışı ve İşleyişi', *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1999), ss. 291-312.